

De ware taal van het lied in liturgie en devotie

Anton Vernooij

Inleiding

Toen de rooms-katholieke Kerk in het begin van de jaren '60 besloot de volkstaal in de liturgie toe te staan¹, betekende dat niet het einde van het Latijn. Niet alleen bleven velen gehecht aan het oude en vertrouwde, er is momenteel zelfs sprake van een zekere *come-back* van gezangen op Latijnse tekst.

Hoe komt het dat mensen eeuwenlang in de kerk gezongen hebben en zingen in een taal die de directheid van hun moedertaal mist? Waarom functioneert voor sommigen een vreemde taal als een soort moedertaal – zoals voor die moeder, die vlak na de invoering van de volkstaal met haar dochtertje naar de kerk ging en het kind hoorde vragen: “Mamma, wat bedoelt de pastoor toch steeds met: De Heer zij met U?” en toen antwoordde: “Ach kind, dat betekent gewoon ‘Dominus Vobiscum’”?

Het antwoord op deze vraag bestaat vooreerst uit een nadenken over de fundamentele en echte taal van al of niet gezongen tekst. Vervolgens wil ik mijn idee van de universele taal toelichten aan de hand van ontwikkelingen in de liturgische muziek, waarin de kenmerken van taal optimaal functioneren. De Nederlandse *Sint-Gregoriusvereniging* heeft aan deze problematiek de laatste tijd veel aandacht besteed.²

Zang is een grote taal

Taal is meer dan een kwestie van grammatica. Zonder het te beseffen is de mens zanger. De betekenis van wat hij zegt, hangt sterk af van universeel geldende en in wezen muzikale parameters als intonatie, beklemtoning, mimiek en ondertoon, welke bij zang in de gewone betekenis van het woord slechts versterkt en bepaald worden door de toonzetting, ritmiek en harmonische samenklanken. In die zin bevat de titel van het symposium ‘Zingen in een kleine taal’ een *contradictio in terminis*. De vocale dimensie doet iedere taal boven haar regionale beperkingen uitstijgen. Dank zij deze intrinsieke zang kan iedere taal groot worden. Door haar grensoverschrijdende communicatieve eigenschappen wordt taal in zekere zin verstaanbaar voor iedere mens, waar ook ter wereld. Zelfs bij het lezen horen we in onszelf een gesproken en gedeclameerde taal.³ De dichter Huub Oosterhuis spreekt in enigszins ander verband van de ‘tweede taal’.⁴

De apostel Paulus zegt al in zijn brief aan de Corintiërs dat de taal van het hart universeel is. Ik maakte daar onlangs een voorbeeld van mee. Toen ik het vorig jaar een Italiaans echtpaar te gast had, ging ik met hen naar mijn ouders, die als eenvoudige boerenmensen geen woord Italiaans verstaan. Toen echter de mannen van het gezelschap na het eten een eindje om hadden gelopen en de dames alleen hadden gelaten voor de afwas, vertelde mijn moeder bij onze

terugkomst dolenthousiast dat ze een geweldig fijn gesprek hadden gehad, vooral over de kinderen. De dames bleken elkaar uitstekend verstaan te hebben.

Taal als klankritueel

De werking van taal staat in iedere samenleving in nauw verband met ritualiteit en symboliek. Door de combinatie van bepaalde woorden met vaste intonaties, geuit door bepaalde personen bij bepaalde gelegenheden, krijgt taal extra dimensie en betekenis. In onze samenleving wordt de impact van klinkende taal derhalve ook bepaald door conventies op het gebied van plaats, tijd, intonatie, tempo en lichaamsmimiek.

Vooraf bij kerkelijke liturgische samenkomsten speelt ritualiteit een belangrijke rol. Omdat ze enerzijds wezenlijk is aan liturgie-vieren en anderzijds met verschillende factoren samenhangt en slechts ten dele met de gebezigde teksten, kon dit element bij de overgang van Latijn naar Nederlands niet straffeloos terzijde worden geschoven.⁵ Mijns inziens ligt hier de reden dat in de katholieke kerkmuziek de laatste jaren opnieuw een legitieme zoektocht ondernomen wordt naar de ware taal van teksten, melodieën en samenklanken. Volgens P. Berger⁶ hebben in de zestiende eeuw de protestanten en in onze tijd ook de katholieken een hoge prijs moeten betalen voor het gebruik van de volkstaal in hun ritueel. Ik citeer in dit verband Jacques Jansen⁷:

“Gerade der Gebrauch einer unbekanntes oder kaum bekannten Sprache erhöht und vertieft die Kraft des Rituals.(...) Was vollständig verstanden wird, kann kein geeignetes Medium sein für das Anderssein und das Unausprechliche des Göttlichen.(...) Aus Bergers Beobachtung kann man die allgemeine These ableiten dass die Magie des Wortes nicht auf den direkten Inhalt des Wortes reduziert werden kann.”

Doordat sommige teksten en melodieën eeuwenlang gebruikt waren op bepaalde feesten en tijden van het kerkelijk jaar hadden ze er een bijzondere band mee gekregen en waren ze er in zekere zin een substituut voor geworden. Ben ik conservatief of is het het koesteren van een kostbaar en onmisbaar bezit, dat ik het weliswaar waardeer in de advent nog de oude melodie van de hymne *Creator alme siderum* boven een nieuwe Nederlandse tekst te horen, maar dat het voor mij pas echt advent is als deze melodie vergezeld gaat van het oude Latijn, ook al is de Nederlandse vertaling nóg zo letterlijk? Hoe lang zal het duren voor een Nederlands gezang deze belangrijke functie kan overnemen? In de kerstnacht zing ik van harte *Stille Nacht* mee, dat gekke lied met die onbenullige tekst. Die laatste hoor ik dan ook niet. Vooral door de melodie wordt het voor mij kerstmis. Daarom vonden zoveel mensen de oude gezangen prachtig, ook als ze geen Latijn verstonden. Iedere religie heeft recht op en behoefte aan zijn nestklanken. Het Nederlands speelt daarbij een ondergeschikte rol. Daarom ook zong mijn vader thuis bij het werk behalve de in de kerk bijna kapot gezongen Marialiederen luidkeels zijn Latijnse Lof-repertoire af zoals *Salve Regina* en *Attende Domine*. Hij verstond van de tekst geen woord, maar wist heel goed wat hij zong!

Behalve met taal heeft ritualiteit in de muziek ook te maken met tempi en uitvoeringspraktijk. Want alleen dán werkt het. Deze aspecten vallen echter buiten het bestek van dit artikel.

Het ligt voor de hand dat ik als kerkmusicus de hierboven geformuleerde gedachten over de ware taal van een lied toelicht vanuit de praktijk van de kerkmuziek. Dit des te meer omdat in de kerk de kwestie zo geprononceerd aanwezig is. Ik wil twee aspecten naar voren brengen. Het ene behelst de manier waarop de gemeenschap er in de loop der eeuwen in is geslaagd haar liturgische en rituele moedertaal te verrijken met autochtone taalelementen, het andere de ontdekking dat de invoering van het Nederlands als liturgische taal slechts een eerste stap betekende op weg naar de volkstaalliturgie.

A *Kerkelijke volkstaal en het geestelijke lied*

Tot het einde van de jaren '50 is Latijn de officiële liturgische taal der rooms-katholieke Kerk geweest. De priester bad uit zijn Missale Romanum, het koor zong gregoriaans en (meerstemmige) Latijnse missen. In het eerste deel van dit betoog bleek al dat daar best mee te leven viel. In het handboek *De lof Gods geef ik stem*⁸ wordt de geschiedenis van de kerkmuziek dan ook niet behandeld als een eeuwenlang durende poging het 'juk' van het Latijn af te werpen tot er in onze eeuw eindelijk liturgisch geldig in het Nederlands mocht worden gezongen en gebeden, maar als de ontwikkeling, stap voor stap, naar een volwaardige deelname van het volk. Het is het verhaal van een liturgie die vanaf de zesde eeuw in de handen en monden van monniken terecht was gekomen (vooral de ontwikkeling van het gregoriaans) en later in die van kapittels, vorsten en bisschoppen (vooral de ontwikkeling van de meerstemmige muziek). Het Latijn was geen discussiepunt, het was de taal die hoorde bij dat soort liturgie. De taal werd pas een belangrijk probleem in de vorige eeuw, toen vele priesters en grote delen van de gelovige gemeenschap de liturgie eindelijk veranderd wensten te zien van een plechtig ceremonieel met verheven taal en mooie gebaren, gewaden en muziek in een gebeuren waar het vieren door de heterogeen samengestelde plaatselijke gemeenschap centraal stond. Bij deze nieuwe liturgie hoorde vanzelfsprekend ook de moedertaal van dat volk. De latere invoering hiervan (officieel in 1964) was niet iets geheel nieuws, maar logisch gevolg van een lange ontwikkeling.

1 HET GEESTELIJKE LIED

Al vanaf de negende eeuw zijn er pogingen verricht de reeds afstandelijk geworden clerikale liturgie nader tot het volk te brengen door de weliswaar mooie, maar ook moeilijk begrijpelijke gezangen te intrapoleren met meer direct aansprekende teksten en melodieën. Het dienden Latijnse teksten te zijn, daar Rome tot aan het begin van de twintigste eeuw niet zou dulden, dat binnen de liturgie anders dan in het Latijn werd gezongen. En zo klonken vanaf die negende eeuw tussengevoegde gezangen als de tropen (bv. *Kyrie, fons bonitatis*), de sequensen (veel bekende voorbeelden zoals *Victimae paschali laudes, Stabat*

mater en *Dies irae, dies illa*) en de beruchte cantiones (meest bekend: *Triumphal*).⁹ Natuurlijk was er het oude Nederlandse geestelijke lied, maar dit mocht tengevolge van het kerkelijke verbod slechts in de huiselijke kring of in vroom gezelschap klinken. Dat er al vanaf de middeleeuwen ook Nederlandse teksten binnen het kerkgebouw hebben geklonken, wordt overigens bewezen door de vele verboden van de kerkelijke overheid tegen dit 'misbruik'. De lezer vergeve mij dat ik niet alle 'boekskes' opsom, die de vrome zangers en zanggroepen vooral vanaf de vijftiende eeuw ter beschikking stonden.¹⁰ De kwalitatieve bloeiperiode van dit genre werd beleefd in de zeventiende eeuw met vooral Stalpart van der Wieles *Gulde-Jaers Feestdagen*¹¹, S. Theodotus' *Het Paradys der Gheestelycke en Kerckelycke Lof-Sangen*¹² en W. de Swaens *Den Singende Swaen*.¹³ Hun inhoud bestaat uit liederen ter ere van de heiligen die volgens de kerkelijke jaarkalender achtereenvolgens herdacht worden.

Er valt nog veel terrein te verkennen op het gebied van de zangpraktijk van het geestelijke lied buiten de liturgie, vooral in de eeuwen vóór de hervorming. Dit valt buiten het bestek van mijn betoog. Een interessante, nog recente bijdrage is een studie van L. Grijp, waarin hij aantoonde dat de mystica Hadewijch in de dertiende eeuw haar liederen ook gezongen heeft.¹⁴

2 HET KERKLIED

Het Nederlandse lied is vooral de kerk binnengekomen in de achttiende eeuw als omzoming van de liturgie, dus gezongen voor en (hoofdzakelijk) na de viering. Ik beschouw dit lied als een nieuw genre. Het vrome lied was van geestelijk lied tot kerklied geworden. De tekstdichters waren nogal eens goedwillende pastores, wier pastorale en katechetische bedoelingen vaak meer te waarderen zijn dan hun dichterlijke bekwaamheid. Ook bij de uitvoerenden is er een verschuiving: niet meer hoofdzakelijk eenlingen of groepen in bepaalde (hogere) kringen, maar amateur-kerkkoren. Dit had natuurlijk zijn gevolgen voor de aard van de melodie. Deze laatste werd bovendien niet slechts bepaald door de uitvoerders, maar ook door de nieuwe doelgroep, de luisterende heterogene kerkgemeenschap. Dat men het zingen van het Nederlandse lied (behalve in de kersttijd) overliet aan het zangkoor houdt verband met een toenmalige speciale opvatting over actieve deelname aan de zang. In de achttiende eeuw was een bekend gezegde 'De zang is voor het koor, het volk behoort te bidden'. Zowel teksten als melodieën waren echter al dusdanig op de gemeenschap toegesneden dat er op den duur spontaan is meegezongen met het koor. De meest gebruikte bundels der achttiende eeuw waren *Het Evangelische Vis-net*¹⁵ en *Oude en nieuwe Lof-zangen*.¹⁶ Ze bevatten katechetische liederen bij de evangelielezing van iedere zondag. De naam 'Visnet' is minder merkwaardig dan het lijkt: de samensteller schijnt iemand met de naam Visscher te zijn, die in het voorwoord verklaart zijn bundel te beschouwen als een soort geestelijk visnet waarin hij de mensen wil lokken. De achttiende eeuw is de periode waarin de liederen van dit genre bijna zonder uitzondering wegens de opzet tot populariseren contrafacten zijn: liederen, gedicht op bestaande melodieën.

Ik stelde al dat het Nederlandse lied intussen reeds clandestien zijn intrede gedaan had in de Latijnse liturgie. Het klonk vooral tijdens de bereiding van de offergaven, na de opheffing van brood en wijn en onder de uitdeling van de Communie. Het bijgaand voorbeeld is ontleend aan de bundel *Messis Copiosa*. Dat is, *Overvloedige Oogst, der geestelyke gezangen; Zoo als dezelve door het geheele Jaar in de Roomsche Kerken, na de Elevatie, kunnen gezongen worden.*¹⁷

Op de Wyze N°. 180. met een weinig verschil.

Schoon d' elenden u met hoopen overloopen;
Laat uw hert u nooit ontvoeren, nog vervoerēf

Schoon de wind van onheil brult. Als de rampen
door verdriet of ongedult,

u omringen, en bespringen, als het kruis de ziel

door-boort, roept tot Jefus, die de baa-redt

zal be-daaren, 't onweer stillen met een woord.

Uit de bundel *Messis copiosa* (1761).

Ook in de negentiende eeuw mag het Nederlandse lied nog niet echt-liturgisch worden. Het blijft veroordeeld tot de katechetische, devotionele en, vooral in de Romantiek, sentimentele hoek en zal vooral blijven vloeien uit de pen van amateurs. De contrafactuur is verantwoordelijk voor een zeer wankel en veelal tamelijk gebrekkige verhouding woord-toon. De belangrijkste bundel van de negentiende eeuw is *Verzameling van oude en nieuwe gezangen*.¹⁸ Intussen loopt de contrafactperiode ten einde en wordt het aantal liederen met een eigen melodie groter.

3 HET DEVOTIELIED

Stap voor stap heeft het Nederlandse lied de liturgie veroverd. Het toegangsverbod van het Nederlandse rooms-katholieke lied tot de officiële liturgie, het onveranderlijke karakter van deze laatste en de behoefte van de mensen hun emotionele en religieuze hart te laten voortkloppen in de negentiende eeuw hebben geleid tot het ontstaan en de hevige bloei van opnieuw een nieuw genre, dat van het pure devotielied. Dit werd gezongen waar het wél toegestaan moest en kon worden, namelijk bij niet-officieel liturgische bijeenkomsten van broe-

derschappen en congregaties, tijdens processies en bij bedevaarten. Een devotielied bezingt niet de liturgie of een bepaald gedeelte uit de Bijbel, maar een geheim van het geloof, een geliefde heilige of een vrome gebeurtenis. In zekere zin is het een nieuw genre geestelijk lied. In tegenstelling tot het oude geestelijke lied klinkt het niet uit de keel van een enkeling of een geoefend ensemble, maar evenals het kerklied uit die van een amateur-gemeenschap. Hoofdthema's zijn vanzelfsprekend de Moeder Gods en het kerstmysterie. Het devotielied is voor de katholieke kerkmuziek van het grootste belang geweest want uit dit reservoir zou bij gunstiger mogelijkheden aanvankelijk geput worden ten behoeve van de liturgie. Dit is het eerste genre kerkelijk lied dat door de mensen massaal in de mond is genomen. Pas bij het achttiende- en negentiende-eeuwse devotielied was er sprake van echte volkszang. Met name de bedevaart naar de 'Trösterin der Betrübten' in Kevelaer heeft vele liederen voortgebracht.¹⁹ Genoemde broederschappen en congregaties hielden wekelijks hun kerkelijke bijeenkomst, die bestond uit een aangename afwisseling van liederen, gebeden en een vrome opwekking.

4 HET LIED ROND DE LITURGIE

De definitieve weg naar een volwaardige plaats van het Nederlandse lied in de liturgie werd ingeslagen in de tweede helft van de negentiende eeuw als gevolg van de Liturgische Beweging, die heel West-Europa in zijn ban kreeg en als doel had de gelovigen weg te trekken van hun devotiepraktijken en weer te verzamelen rond de eucharistie. De Liturgische Beweging kan beschouwd worden als een negentiende-eeuwse poging de liturgie emotioneel verstaanbaar te houden. Vooral in het tijdperk van de Romantiek heeft men beseft dat het langzamerhand té veel van de gewone man gevraagd was de taal van de officiële liturgie als de zijne aan te voelen. De Liturgische Beweging streefde in zekere zin naar taalverzoening tussen Kerk en mensen. De melodieën van de nieuwe liederen, die nu ontstonden, kwamen uit de paraliturgische praktijk van de bedevaarten enzovoort. De tekst was minder devotieel en meer eucharistisch en bezong ook het kerkelijke jaar. Nieuw was ook dat nu de kerkelijke overheid zelf het zingen van geestelijke liederen door de gemeenschap rond de liturgie ging bevorderen. Intussen was de houding der gelovigen om het zingen van liederen over te laten aan het koor omgeslagen in een niet meer tegen te houden behoefte het ook in de kerk zelf in de mond te nemen. Men had er op bedevaart en tijdens de bijeenkomsten van de broederschap te zeer de smaak van te pakken gekregen. Onderwerpen waren behalve de feesten van het kerkelijk jaar (advent, pasen enzovoort) en de eucharistie de aan het eind van de achttiende eeuw opgekomen devotie ter ere van het H. Hart van Jezus. Door de toenmalige gerichtheid op het Caecilianisme²⁰ zouden de eerste Nederlandse produkten een Duitse geest ademen. Als gevolg van dit alles raakten de vele particulier verzamelde en dito uitgegeven liedbundels uit de mode. We kregen de uitgebreide algemene bundels. Grote bekendheid en landelijke verspreiding (vooral boven de rivieren) kreeg *Het Gulden Wierookvat*²¹, samengesteld door Fr. Eppink.

1. { O Ko - nin - gin, vol ma - jes - teit,
Gij, trou - we hulp der Christenheid,
Ma - ri - - a!
Ma - ri - - a! } Zie ons om uw
le - gervaan, sterke Vrouwe, voer ons aan.
{ O leer ons lij - den, } In al - len nood
{ En help ons strijden }
Tot in den dood, Ma - ri - - a!

Uit *Het Gulden Wierookvat* (1896).

gische Beweging verminderden het belang van de reeds beschreven devotionele randexercities rond de kerkelijke liturgie en het zingen der bijbehorende liederen.

H. Sacrament

LOOFT UWEN GOD ALLE TONGEN EN TALEN

1. **Looft uwen God, alle tongen en talen!**
't Ene geslacht moet aan 't ander
Christus, de redder, die 't won op den ^{herhalen:} dood,
Blijft onder ons in de schaduw van brood:
Alleluja! God is groot! (bis)
2. **Roemt uw Verlosser! alom in de landen**
Biedt Hij den Vader Zijn kruis-offerande,
't Hoogheilig offer van Lichaam en Bloed,
Dat alle schuld van de mensen voldoet:
Alleluja! God is goed! (bis)
3. **Nadert uw Heiland en komt voor Hem**
Vorsten en volken, gezegende zielen, ^{knielen,}
Komt, want dit Manna biedt hulp in
Sterkt' in den strijd en behoud in den ^{den nood,} dood:
Alleluja! God is groot! (bis)

Uit de *Parochiebundel* (1943).

De periode 1900-1935 is zeer vruchtbaar geweest voor het ontstaan van een echt Nederlands kerklied. Blijvende herinnering aan die tijd is de bundel *Psalterke* van de Brabantse componist van liederen 'in den volkstoont' Adrianus Hamers (1871-1929). Hamers heeft bij het begrip 'volkstoont' overigens niet gedacht aan een bepaalde zingbaarheid van de melodie, maar aan de aansprekelijkheid van teksten en melodien, die ons vandaag soms ontroeren, soms de wenkbrauwen doen fronsen.

Omgekeerd evenredig aan het toenemend succes van de Liturgische Beweging verminderden het belang van de reeds beschreven devotionele randexercities rond de kerkelijke liturgie en het zingen der bijbehorende liederen. (Een uitzondering vormt de bedevaartpraktijk, die tot op de dag van vandaag groeit en bloeit). Vooral vanaf de jaren '30 werd het hier beschreven lied eucharistisch van aard en betrad het de drempel van de eigenlijke liturgie: het mocht daar nog niet gezongen worden, maar bezong al wel het geheim van waar het nog niet bij mocht zijn. Het zou later vooral de *Parochiebundel*²² vullen. Daar men in de jaren '50 aanvankelijk over niets beters beschikte, werden de eerste Nederlandstalige liturgische liederen vooral uit deze bundel gekozen. Daarmee zijn we opnieuw aangekomen bij de invoering van het Nederlands in de officiële liturgie en het daaraan verbonden taalprobleem.

B *De invoering van de volkstaal in de rooms-katholieke liturgie*

Het Tweede Vaticaans Concilie (1961-1965) is van minder grote betekenis geweest voor de vernieuwing der liturgie dan men wellicht zou denken. Het heeft slechts datgene bevestigd en gesanctioneerd wat niet meer tegen te houden was: een liturgie van en voor de hele gemeenschap. De uiteindelijke vernieuwing van de rooms-katholieke liturgie was dan ook geen kwestie van kerkelijk beleid in de jaren '60, maar van een omslag in de cultuur, die zich vooral sinds 1945 in een stroomversnelling heeft voltrokken. Anders dan aanvankelijk gedacht werden vanaf toen de taalproblemen eerder groter dan kleiner. Ze begonnen eigenlijk nu pas echt. Ik bedoel met 'taal' weer het alomvattend begrip, het geheel van klanken waardoor iemand zich in de kerk aangesproken voelt en waarin melodie en samenklank altijd een grote rol spelen.

Het eerste probleem was een nieuwe eenzijdigheid: de aanvankelijke heroriëntatie op oorspronkelijke vormen en genres, waarbij men zich baseerde op die van de tekst, ging ten koste van de oude rijkdom aan klanken en muzikale taal. Mede onder invloed van de eeuwenlange gewenning aan een anders georiënteerde liturgische muziek werd de vernieuwing door veel musici en vooral zangers als een verarming ervaren. Kort samengevat begingen de vernieuwers de begrijpelijke fout in een reactie op het verleden het overgrote deel van hun aandacht te besteden aan een herstel van de oorspronkelijke tekstgenres, waarbij de muziek ter zijde werd geschoven als zijnde van een voorbijge tijd. Er verschenen studies over liturgische vormen en genres in de zogenoemde oude Kerk, toen monniken, kapittels, prelaten en vorsten nog geen schouw- en hoorspel van de liturgie hadden gemaakt.²³ Zo werden er bijvoorbeeld vragen gesteld bij de functie van het grootse meerstemmige *Kyrie*, dat in de loop der eeuwen was uitgegroeid tot de eigenlijke openingszang van de Hoogmis. Nu moest het weer een plaats krijgen binnen de eenvoudige schuldbelijdenis-litanie, waarin het oorspronkelijk gefunctioneerd had. Het was de eerste bloeifase van de *Amsterdamse Werkgroep voor Volkstaalliturgie* met vooral Huub Oosterhuis en Bernard Huijbers, die ons hebben geleerd wat goede teksten en melodieën zijn voor liederen, beurtzangen, acclamaties en litanieën. Het was de periode dat we weinig oor meer hadden voor de grootse schreeuw om vergeving, die menig meerstemmig *Kyrie* altijd geweest was.

Tegen deze verarming kwamen velen in het verweer. Met dit alles bedoel ik mij niet af te zetten tegen deze periode, waarin ik ook zelf fervent het nieuwe heb verdedigd. Alleen moeten we nu constateren dat veel tegenstand authentiek was. Zo gaat dat bij fundamentele veranderingen: bij iedere bocht, die een schip maakt moet het roer eerst ver om, om daarna in een beweging terug op de juiste nieuwe koers te komen. Die koers terug naar een grotere aandacht voor de betekenis van melodie, samenklank en ritme boven een tekst heeft zich pas in de jaren '70 voorgedaan.

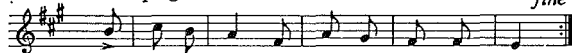
Kyrie-litanie I

t. H. Oosterhuis / m. B. Huijbers

Voorzang: Heer Je-sus, ko-ning en ge-zalf-de Gods,
Heer Je-sus, ho-ge-pries-ter, knecht van God,
Heer Je-sus, woorden e-ven-beeld van God,
Heer Je-sus, licht en aan-ge-zicht van God,
Heer Je-sus, zoon van A-dam, zoon van God,
Heer Je-sus, on-ze broe-der, on-ze God,

Na elke aanroeping antwoorden allen:

Heer, on-ze Heer, ont-ferm U o-ver ons.

Kyrielitanie uit het begin van de jaren '60.
Tekst H. Oosterhuis, melodie B. Huijbers.

Naast het probleem van de eenzijdigheid is er ook het gegeven dat de opvolger van het Latijn de eigen moedertaal was. We zagen al dat men zich eeuwenlang met het Latijn heeft kunnen behelpen en dat het in veel opzichten een nieuwe moedertaal geworden was. Maar die moeder was wél de toenmalige Romeinse hofliturgie met alles wat daar bij kwam kijken. Omdat de nieuwe gemeenschaps-liturgie vanzelfsprekend het Nederlands met zich meebracht, geraakten velen in de crisis van het moeten aanleren van die nieuwe, meer direct aansprekende kerk-moedertaal met haar geheel eigen innerlijke en uiterlijke melodie en zeg-

Optreden van The Golliwogs voor ca. 400 gelovigen tijdens een 'beatmis' in de St. Fideliskerk van de paters Capucijnen te Breda op zondag 20 november 1966.
Foto P.J. Margry.

gingskracht. De nu in het Nederlands omgezette oude taal behield tóch een zekere afstandelijkheid, welke eigen is aan en geëist wordt door een liturgie waarin sterk de nadruk ligt op ritualiteit en symboliek. Er kwam derhalve een nieuw probleem op: bij de overgang van een Romeinse hofliturgie naar een volkse gemeenschapsviering kon wat de teksten betreft niet volstaan worden met een louter vertalen in het Nederlands van de oude ceremoniële teksten. Zo was bijvoorbeeld de vertaling van het woord 'gratia' in 'genade' een hele stap vooruit, maar hoeveel rooms-katholieke kerkgangers kennen de betekenis van dit woord? Een omvangrijk voorbeeld van niet-echt-Nederlandse 'Romeinse' taal is het *Altaarmissaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*.²⁴

Met name Huub Oosterhuis heeft de Nederlandse katholieken echt in hun moedertaal leren bidden en zingen. Tegen het einde van de jaren '60 heeft vooral zijn Amsterdamse Werkgroep voor Volkstaalliturgie zich ingezet voor een echte Nederlandse liturgie in vormen, genres en (dit interesseert ons nu) in

Amstelkerk Amsterdam, jaren '70. Achter de microfoon Huub Oosterhuis.
Collectie Stichting Leerhuis en Liturgie, Amsterdam.

taal. Curieus genoeg werd in de werken van die jaren tegelijkertijd weer grotere aandacht aan de melodie geschonken. Voor de Werkgroep had de periode van de eenzijdige aandacht voor de tekst terecht slechts kort geduurd. Intussen

waren dit moeilijke jaren voor de kerkelijke leidinggeevenden, daar zij de stap naar een niet-Romeinse liturgie niet konden zetten, terwijl een goed deel van hun intussen alsmaar mondiger wordende gelovigen zich die stap wél veroorloofde. Vanaf toen klonken er in veel kerken (veelal tot de dag van vandaag) meerdere talen, soms zelfs in één viering tegelijkertijd: het traditionele koor hield vast aan gregoriaans en de oude meerstemmigheid, nieuw ontstane koren zongen 'Amsterdam' (de produkties van de Werkgroep) en veel priesters aan het altaar hielden zich aan het *Altaarmissaal*. Naar believen kan men dit polarisatie of pluriformiteit noemen. Weer anders was de taal van het jongerenkoor (Engels, lichte-muziekstijl) en het kinderkoor (soms infantiele rijmelarij). De vele plaatselijke produkties (tekst en muziek) veroorzaakten veel goed bedoelde wan-klanken. Wat zullen Gods oren in die jaren getuit hebben! Maar die waren al eeuwenlang heel wat gewend!

Almachtige God,
Gij zijt voor uw volk
een milde en liefdevolle heerser.
Geef de leiders van uw kerk
uw Geest van wijsheid,
zodat zij voor altijd vreugde beleven
aan het welzijn van hun gemeente.

allen Amen.

Gebed uit *Altaarmissaal voor de Nederlandse Kerkprovincie* (1978).

In zijn afscheidscollege *Inculturatie en de toekomst van de liturgie*²⁵ heeft G. Lukken het probleem van de jaren '70 samengevat. Hij gebruikt daarbij de begrippen *acculturatie* en *inculturatie*. Wat in de jaren '70 aanvankelijk geschiedde – een fase waarin wij ons momenteel nog steeds goeddeels bevinden – was een vorm van acculturatie, dat wil zeggen een poging om de nog steeds afstandelijke liturgie te vertalen naar onze tijd, aan te passen aan onze cultuur. Belangrijker en de enige oplossing voor de toekomst vindt hij verregaande inculturatie: het ontwikkelen van een eigen Nederlandse liturgie, een liturgie, geconcipieerd vanuit een geheel andere achtergrond, namelijk onze eigen cultuur, een liturgie die echt Nederlands 'spreekt'. Men kan niet blijvend volstaan met een vreemd geworden taal zo goed mogelijk om te zetten. Gebaren, woorden, melodieën, samenklanken, ritmes en dynamieken zullen Nederlands moeten worden. En dat zijn ze ook in 1995 nog steeds niet. Het woord is aan de toekomst. Is de uitdaging niet te groot?²⁶ Heeft de ontkerkelijking zich al zover doorgezet dat opkomend sectarisme de liturgie nadelig zal beïnvloeden?

The true language of song in liturgy and worship

The first part of this article describes language as an all-encompassing event in inter-human contact. Through conscious or unconscious intonation, stress, facial expression, undertone and psychological processes, human expression is transformed into a more or less stylised and in many respects universally understood form of song. Important factors in linguistic traffic are subsequently culturally determined ritualistic and symbolic developments. Sonorous interaction in the form of sound-related rituals are particularly prevalent in religious liturgy.

The second part of the article elucidates the first by means of Roman Catholic church music. First, a description is given of the successful interspersing by the congregation of church gatherings and the requisite Latin song repertoire with indigenous Dutch songs, which has thus kept liturgical life comprehensible for the common man throughout the ages. Attention is paid to spiritual song, church song and devotional song. Next, it is posited that the 1964 decision to use Dutch as the official liturgical language was an unavoidable and logical step on the long road to a fully fledged Dutch-language musical liturgical repertoire. Special attention is paid to the problems that arose when the Dutch language turned out to be unable to substitute the ritual and symbolic functions of Latin in every respect.

1. Cf. 'Constitutie over de heilige liturgie', in: *Constituties en Decreten van het Tweede Vaticaans Concilie* (Amersfoort: Katholiek Archief, 1967) 12-14.
2. Cf. vooral de artikelen over 'Vrouwe Musica' in de jaargangen 1992 en 1993 van *Gregoriusblad*.
3. Cf. A. Vernooij, 'Dan danst de kreupele als een hert.... Over de toekomst van de gemeenschapsliturgie', in: Louis van Tongeren (red.), *Toekomst, toen en nu* (Heeswijk-Dinther: Abdij van Berne, 1994) 57-75.
4. Huub Oosterhuis, 'De tweede taal', in: *In het voorbijgaan* (Utrecht: Amboboeken, 1968) 236-244.
5. In het tweede deel van mijn betoog ga ik nader op dit aspect in.
6. P. Berger, 'Bestrangement in Stockholm', *The Christian Century*, 12 nov. 1975; geciteerd naar Jacques Janssen, 'Die Modulierung der Stille. Magische und religiöse Aspekte der Gregorianik', in: H.G. Heimbrock en H. Streib, *Magie, Katastrophenreligion und Kritik des Glaubens. Eine theologische und religionstheoretische Kontroverse um die Kraft des Wortes* (Kampen: Kok Pharos, 1994) 285-296, spec. 285.
7. Janssen, 'Die Modulierung der Stille', 285-286.
8. Siem Groot (red.), Baarn: Gooi & Sticht, 1993.
9. Zie in muziekvoorbeeld 2 de Nederlandse versie van een achttiende-eeuwse *Cantio*.
10. Een niet volledige opsomming is te vinden in D.F. Scheurleer, *Nederlandsche Liedboeken* (Den Haag 1912-23; ongew. herdr. Utrecht: HES, 1977) en H. Roes, 'Katholieke geestelijke liederboekjes uit vroegere eeuwen', *Gregoriusblad. Tijdschrift tot bevordering van kerkelijke toonkunst* 23 (1898) 40-50, 56-59, 71-74, 83-85; 24 (1899) 58-62, 96-98; 25 (1900) 27-33.
11. Antwerpen: J. Cnobbaert, 1635.
12. 's-Hertogenbosch: Jan Janz.Scheffer, 1621. Tenminste acht herdrukken gedurende de hele zeventiende eeuw.
13. Antwerpen: Guilliaem Lesteens, 1655. Tenminste drie herdrukken, de laatste uit 1728.
14. Louis Peter Grijp, 'De zingende Hadewijch', in: Frank Willaert e.a., *Een zoet akkoord* (Amsterdam: Prometheus, 1992), 72-92.
15. Amsterdam: A. Lintman, 1676. Drukken bekend tot 1794.
16. Amsterdam: erfgenamen van wed. C. Stichter, 1740. Drukken bekend tot 1795; mogelijk ook latere drukken.
17. Amsterdam: T. Crajenschot, 1761, 291.
18. Amsterdam, F.J. van Tetroode, 1799. Vijfde druk 1843.
19. Cf. K. Keller, *Die Kevelaer-Wallfahrt in Liedern und Gedichten. Eine volkskundliche und kulturgeschichtliche Studie* (Geldern: Historische Verein für Geldern und Umgegend, 1991) en A. Vernooij, *Het rooms-katholieke devotielied in Nederland vanaf 1800* (Voorburg: Publivorm, 1990).
20. Het Caecilianisme was een beweging in Duitsland, die voor de vernieuwing van de kerkmuziek naar herbronning zocht in de geïdealiseerde zestiende-eeuwse praktijk in de stad Rome.
21. Utrecht 1896.
22. Hilversum 1943. Dit kleine, hymnologisch slecht verzorgde boekje is in ontelbare varianten in de Nederlandse parochies tot ca. 1960 verspreid geweest.
23. Veel invloed had J. Gelineau, *Chant et musique dans le culte chrétien. Principes, lois et applications* (Parijs: Fleurus, 1962).
24. Utrecht: Nationale Raad voor Liturgie, 1978.
25. Heeswijk-Dinther: Abdij van Berne, 1994.
26. Cf. A. Hollaardt, 'Een congres over culturele aanpassing van de liturgie', *Tijdschrift voor Liturgie* 75 (1991) 416-424.